

Konferanslar:

SEVRES'DEN LAUSANNE'A

NEJAT GÖYÜNÇ

1919 senesinin Paris'i anlatılırken, Fransa'nın bu dillere destan ünlü başkentinin dünyanın her tarafından gelmiş heyetlerle dolup taşıdığından bahs edilir¹. Dört yıl süren Birinci Dünya Harbi sona ermiş, sıra yenilenlere kabul ettirilecek barış koşullarının tesbitine gelmiştir. Bu yüzden pek çok ülkeden, farklı gayelerle gelenler yanlarında isteklerinin haklılığını kanıtlayacağını sandıkları bavullar dolusu kitaplar, kitapçıklar, istatistikler, haritalar getirmişlerdir. Bunlarla barış konferansının esas üyeleri ve karar üzerinde etkin Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcilerini elde etmeye çalışır, didinirler. Bu gayretler 18 Ocak 1919'da başlayan görüşmelerin ilk iki ayını kaplar, bitip-tükenmez, her türlü çaba harcanır. Bu heyetlerden Yunanistan'a ait olanının başında Eleutherios Venizelos vardır. Aslında Yunanistan harbin başlangıcında tarafsız kalmış, 1917 Haziranı ortasında kralın tahttan feragati üzerine başbakan olan Venizelos vasıtası ile İngiltere ve Fransa'nın saflarına katılmıştır. Lloyd George onu Perikles'ten sonra Yunanistan'ın yetiştirdiği en büyük devlet adamı olarak tanımlar², Yunan isteklerini incelemekle görevli komisyon başkanı Harold Nicolson da, Venizelos'un Avrupa'da Lenin ile birlikte yegâne gerçekten iki büyük adamdan birisi olduğunu belirtir ve onun konferanstaki etkinliğini anlatmaktan âciz olduğunu ifade eder³.

Venizelos'un istatistiklerine göre, İzmir ve çevresinin rum nüfusu 1.188.359, müslüman halkı ise 1.042.050 kişi kadardır⁴. Batı Anadolu sadece nüfus bakımından değil, coğrafi bakımdan da Ege kıtasına aittir, kültür ve medeniyet yönünden ise yunanlıdır. O, nüfus çoğunluğu gerekçesi

¹ Paul C. Helmreich, *From Paris to Sevres. The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, Columbus 1974, s. 38.

² David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference*, II, New Haven 1939, s. 878'den naklen Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI. Dizi -Sa. 19, Ankara 1973, s. 36.

³ Paul C. Helmreich, *aynı eser*, s. 39, Harold Nicolson, *Peacemaking, 1919*, Boston 1933, s. 271'den naklen, ayrıca bk. Osman Olcay, *Sevres andlaşmasına doğru (Çeşitli konferans ve toplantıların tutanakları ve bunlara ilişkin belgeler)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları no. 455, 100. Doğum yılında Atatürk'e Armağan dizisi: 8, Ankara 1981.

⁴ Paul C. Helmreich, *aynı eser*, s. 40; krş. Salâhi R. Sonyel, *aynı eser*, 35-38.

ile İstanbul ve Doğu Trakya'yı da ister. 1915'te krala harbe girmesinin ödünü olarak vaad edilen Kıbrıs'a da değinir; fakat İngiltere'nin desteğini yitirmemek, hatta pekiştirmek için şimdilik istemez. Oniki ada, Trabzon, Adana da arzusunu çekmektedir⁵.

Ermeniler de Paris'te birisi Batı devletlerinin resmen tanıdıkları Bogos Nubar Paşa başkanlığında, diğeri 1918 Mayısında kurulduğu ilân edilen Ermeni Cumhuriyeti adına Avetis Aharonian önderliğinde iki heyet tarafından temsil edilmektedir. Aslında iki başkanın birbirlerine pek muhabbetleri yoktur, fakat kilise aracılığı ile birleşmişlerdir. Konferanslar, mitingler düzenlerler, bunlarda yüzlerce gazeteci, yazar, şarkıcı, profesör, senatör, eski bakan bulunur, konuşur, hünelerlerini gösterir, ermeni davasına hizmete çalışırlar. Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum, Trabzon, İskenderun ile birlikte Çukurova istekleri arasındadır, yani Doğu'da Dicle vadisinden Batı'da Ordu-Sivas şeridine kadar uzanan Anadolu parçası⁶. Bunların destekçileri Başkan Wilson⁷'a gönderdikleri istek-mektuplarının tercümelemleri Avrupa'da basında yayınlanır⁸. Ermenilerin o tarihlerde Avrupa kamu oyunu ne derecede etkilediklerinin bir kanıtını iki sene sonra Berlin'de Talât Paşa'nın öldürülmesi davasında bile görmek mümkündür. Talât Paşa 15 Mart 1921'de saat 11 sularında Berlin'de Charlottenburg'taki evinden çıkıp giderken genç İran uyruklu bir ermeni yolunu keser, kendisi ile görüşmek ister. Bu sırada da tabancasını çekerek ateşler, onu kanlar içinde yere serer. Talât Paşa'nın üzerinde Sait Ali kimliği vardır. Katil Salomon Teilimian yakalanır⁹. Olay mahkemeye intikal eder. 30 Mayıs 1921'de dava Ağır cezada görülür. Tanıklar ve çoğunluğu aşırı ermeni yanlısı bilirkişiler dinlenir. Bunlar arasında ermenilere ve davasına kendisini adayan, pek çok Türk aleyhdarı eserin yazarı Dr. Julius Lepsius¹⁰

⁵ Paul C. Helmreich, *aynı eser*, s. 39-42.

⁶ Paul C. Helmreich, *aynı eser*, s. 46-50; Salâhi R. Sonyel, *aynı eser*, 21-26.

⁷ Amerika Birleşik Devletleri'nin 28. Başkanı olan Thomas Woodrow Wilson (1856-1924, başkanlığı 1913-1921)'un 8 Ocak 1918'de Kongre'de söylediği yeni sulhun 14 ilkesini içeren nutku ünlüdür. Bu ilkelere göre sulh insan haklarının kötüye kullanılmaması, milletlerin hürriyeti esaslarına dayanacaktır. Buna karşı, Ermeni iddialarının savunucusu oldu ve protesto da edildi. Bu hususta ünlü bir Türk avukatı Habib Edip Bey'in kendisine yazdığı bir açık mektup için bak. 20 Mayıs 1919 tarihli *Vorwärts* gazetesi ve *Der neue Orient*, V, 3/4, s. 105 (25 Mayıs 1919 tarihli sayı).

⁸ Armin T. Wegner, "Die Forderungen der Armenier auf der Friedenskonferenz", *Der Neue Orient*, V, 5/6, s. 215-216.

⁹ *Vossische Zeitung*, 15 Mart 1921, akşam nüshası, s. 4 ve *Der Christliche Orient*, XXII, s. 14.

¹⁰ Dr. Johannes Lepsius (1858-1926) bir protestan ilâhiyatçısı ve siyasetçidir. Kudüs'te ve Almanya'da bir süre yardımcı vazlık ve papazlık yaptıktan sonra, 1897'den sonra tamamen

da vardır. Bilirkişi heyetinden ünlü Liman von Sanders ermenilerin silâhsızlanma emrini dinlemediklerini, sonra da ruslarla bir olup Türklere karşı savaştıklarını, Talât Paşa'dan ermenilerin sürgün edilmesi yolunda emir almadığını söylerse de, jüriyi etkileyemez. 3 Haziran 1921'deki karar katilin beraati yolunda tecelli eder¹¹.

Paris Barış Konferansında Damat Ferit Paşa başkanlığındaki osmanlı heyeti 17 Haziran 1921'de dinlenir. 12 Haziran'da Paris'e gelmişlerdir. Malûm, kabahat İttihat ve Terakki Hükûmetine yüklenir, dünyada üç yüz milyon müslümanın varlığından, sultanın siyasi ve dinî hürriyetinin korunmasından bahs olunur. Fransız Başbakanı Clemanceau'nun 27 Haziran'daki cevabı, Osmanlı idarecilerini azarlar şekilde, sert ve yüksek bir haykırıyla olur: Osmanlı Devleti'nin muhafazası düşünülmemelidir, Osmanlı Devleti protestan Almanya, katolik Avusturya ve ortodoks Bulgaristan ile işbirliği yapmakla suçlanır. Dinî bağnazlık ermenilerin katl edilmesine neden olmuştur. Türk idaresindeki milletlerin kültürlerinin gerilediğinden dem vurur. Onun ses tonundaki sertlik herkesi hayrete düşürür¹². Bununla da kalınmaz, Clemanceau, Damat Ferit Paşa'ya bir mektup yazarak, Türk heyetine açıklamaları için teşekkür eder, fakat sorunun hemen ele alınamayacağı gerekçesi ile, Paris'te daha fazla kalmalarının mümkün olamayacağını bildirir¹³. Kâzım Karabekir Paşa da, haklı olarak, bu olayı sonradan "*sadrâzam Paris'ten kovulmuştur*" şeklinde anlatır¹⁴.

İşte bu ortam içerisinde 10 Ağustos 1920 Sèvres anlaşması doğar. İlk görüşmelerle imza töreni arasında geçen bir seneden fazla süre, daha Birinci Dünya Harbi sırasında bir çok kez, çeşitli anlaşmalarla kâğıt üzerinde

siyasete atılmış, Alman Doğu Komitesi (Die deutsche Orientmission) başkanı olmuştur. En mühim eseri *Deutschland und Armenien, 1914-1918* (Potsdam 1919) Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Ermenilere ilişkin belgeleri ihtiva etmektedir.

¹¹ *Vossische Zeitung*, 3 Haziran 1921 tarihli akşam nüshası, s. 4. Beraet kararı aleyhine Birinci Dünya Harbi'nde iki buçuk yıl Kafkasya'da, Irak'ta, İran'da Filistin'de Türk ordusu hizmetinde bulunmuş Bavyera'lı bir binbaşı olan Schmid'in bir açık mektubu da *Vossische Zeitung* (12 Haziran 1921 Pazar sayısı, s. 21)'ta yayınlanır. "*Ermeniler, Türklerin âst tabası idiler, onların harp sahalarından uzaklaştırılmaları için askeri ve siyasi zorunluluk vardı. Türkiye gibi hiç bir şeyi olmayan memlekette, kille halinde sürgünde insanların ölmeleri anlaşılabilir, Talât Paşa'nın bunda hiç suçu yoktur. Doğu Anadolu'dan Ermenilerin getirildikleri Fırat boyları (Suriye'de) 800 km. uzaklıktadır. Burada 1917'de bile aşıktan her ay yüzlerce Türk askeri ölmekteydi. Bunları gören yok mu?*" cümlelerinde gerçekler dile getirilmek istenmektedir.

¹² *Vossische Zeitung*, 28 Haziran 1919 tarihli sabah nüshası.

¹³ *Vossische Zeitung*, 30 Haziran 1919 tarihli akşam nüshası.

¹⁴ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin esasları*, İstanbul 1951, s. 73.

paylaşılan Osmanlı İmparatorluğu¹⁵, nun yenilip, tam anlamı ile teslim olmasından sonra, galipler ve yandaşlarınca bölüşülmesindeki zorluktan doğmuştur. Daha sonra, büyük devletler arasındaki soğukluklar ve anlaşmazlıklar da yine bizzat bu anlaşmadan kaynaklanmıştır. O günlerde sadece Hindistan'daki müslümanlar Türkler lehine, özellikle, İngiltere üzerinde baskı yapmağa çalışmışlardır¹⁶.

Bilindiği üzere, 1921 Şubat'ında Londra'da toplanan Doğu Sorunu'nun çözümü Konferansı, Türkiye Tarihi'nde önemli bir dönüm noktası teşkil eder. Rahmetli Yusuf Hikmet Bayur'un da belirttiği gibi¹⁷, bu konferansta Sèvres anlaşması esas kabul edilecek, biraz değiştirilerek Türklere kabul ettirilmesine çalışılacaktır. Ankara hükümeti ise Sèvres'i tamamen reddetmektedir¹⁸. Bununla beraber, bu konferansa "Misak-ı Milli" kararlarını dünyaya duyurmak ve bunların Wilson ilkeleri olarak tanımlananlardan başka bir içerikte olmadığını tanıtmak, propaganda yapmak amacı ile katılmak istenmektedir.

O tarihlerde (Şubat başları 1921) Reuter'in İstanbul'dan verdiği bir habere göre, Mustafa Kemal Paşa Büyük Millet Meclisinin Türk halkını

¹⁵ Bu hususta bk. Howard M. Sachar, *The Emergence of the Middle East: 1914-1924*, Allen Lane The Penguin Press, London 1969, s. 152-186; Paul C. Helmreich, *aynı eser*, s. 5-10; Fahri Armaoğlu, *Siyasi Tarih*, Ankara 1975, 3. baskı, s. 423-52; *Sovyet Devlet Arşivi gizli belgelerinde Anadolu'nun taksimi planı*, yayına hazırlayan: Hayri Mutluçağ, Belge yayınları, İstanbul 1972; Hikmet Bayur, "Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hakkında yapılan anlaşmalar", *Cumhuriyetin 50. yıldönümü semineri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. dizi-Sa. 71, Ankara 1975, s. 31-47.

¹⁶ Kalküta müslümanlarının, Türkler İstanbul'dan çıkartılırsa, İngiliz mallarını boykot edecekleri yolundaki haberler için bk. *Vossische Zeitung*, 9 Mart 1920 tarihli akşam nüshası. Hint müslümanları Trablusgarp Harbi sırasında da İngiltere'nin tarafsız durmayıp Türklerden, yani Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana harekete geçmesi için Londra'daki Hint Müslümanları Derneği vasıtası ile, İngiliz hükümeti'ne baskı yapmağa çalışmışlar, onların bu tutumu Türkiye'de büyük bir memnuniyet uyandırmış, Sultan V. Mehmet Reşat hediye olarak Londra'daki dernek başkanı Emir Seyyid Ali Han'a imzalı bir resmini göndermişti (Hariciye Arşivi, İstanbul, Dosya no. 638).

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk Devleti'nin dış siyaseti*, İstanbul Üniversitesi yayınları no. 59, İstanbul 1942, s. 79.

¹⁸ Bu konuda bir dış haber: *Mustafa Kemal Paşa sadrazama, Ankara Hükümeti'nin Türkiye'nin şu sırada yegâne hükümeti olduğunu haber verdi. O, mütteliklerin doğrudan doğruya (Londra Konferansı'na) davetini bekliyor ve kabul edilebilecek aşağıdaki şartları ileri sürüyor:*

1. *Yabancı kuvvetler derhal Türkiye'ye ait topraklardan çekilmelidir.*
2. *Türkler, her ne şekilde olursa olsun, tazminat ödemeyi reddeder.*

3. *"Sèvres anlaşması tamamen değiştirilmelidir."* *Vossische Zeitung*, 31 Ocak 1921 tarihli haber, Karşılaştırm: *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*, I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayınları no. 1, Ankara 1961, 2. baskı, s. 157-159. Ayrıca bk. *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*, III, 16-17.

temsil eden tek kuruluş olduğunu, bunun için konferansa sade Ankara hükümeti temsilcilerinin davet edilmesini istemekte, ayrıca padişahın da bir irade ile, Ankara hükümetinin Türkiye'nin yegâne hükümeti olduğunu kabul etmesini, padişahın İstanbul'da, fakat hükümetin Ankara'da geçici olarak kalmasını uygun gördüğünü bildirmesini önermektedir. İstanbul hükümeti fesh edilmeli, yerine Ankara'nın tanıyacağı bir komite kurulmalıdır. Bu şartların kabulü halinde, padişahın, osmanlı hanedanı mensuplarının, memurların tahsisatları Ankara hükümeti tarafından ödenecektir, güvence altına alınacaktır¹⁹. Bu teklifler kabul edilmez, fakat Londra'da konferansa katılan milli Türk hükümeti temsilcilerinin büyük bir siyasi zafer kazandıkları kanısı Berlin gazetelerine bile intikal eder, çünkü Sèvres anlaşmasının yeniden incelenmesi oybirliği ile kabul edilmiştir²⁰. Yunanlılar ise, konferans kararlarını beğenmezler, Yunan parlamentosu oybirliği ile bu kararları reddeder, yunanlı öğrenciler de aleyhte mitingler yaparlar²¹.

Berlin'de 1704'tenberi yayınlanmakta olan, yalnız Birinci Dünya Harbi sonunda Berlin'de cereyan eden ayaklanmalar sırasında kısa fasıllarla yayınlanamadığına tanık olunan *Vossische Zeitung*'ta 1921 senesi Haziranının ilk yarısında çıkan iki makale ilginçtir. Georg Bernhard'inki "*Oppeln und Angora*" adını taşımaktadır. Oppeln Yukarı Silezya'da anlaşmazlık konusu bir sanayi bölgesinin adıdır. Yazar "*en cesur ve metin Türk ordu kumandanlarından birisi olan kurnaz Kemal Yunan kralını güç durumda bıraktı*" cümlesinden sonra, özet olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da durumunu günden güne sağlamlaştırdığını belirtir, "*onun Alman dostu olduğu sanılır, fakat yanlıştır. Uzun süre Paris'te yaşamıştır, onun için Fransızlara,*

¹⁹ *Vossische Zeitung*, 8 Şubat 1921 tarihli akşam nüshası, s. 2.

²⁰ "*Der bisherige Verlauf der Orientkonferenz gilt als ein grosser diplomatischer Erfolg der türkischen nationalistischen Delegation*" *Vossische Zeitung*, 1 Mart 1921 tarihli akşam nüshası, s. 2. Türkçe yayınlarda Londra Doğu Sorunu Konferansı (23 Şubat-12 Mart 1921)'nda Tevfik Paşa'nın, söz Osmanlı Devleti temsilcisi olarak kendisine geldiğinde, kısa bir kaç cümleden sonra, sözü milleti temsil eden Ankara'dan gelenlere bıraktığı belirtilir. Londra'dan Mustafa Kemal Paşa'ya Bekir Sami Bey tarafından gönderilen bir telgrafa (*Atatürk'ün söylev ve demeçleri*, I, 162) dayanan bu durum hakkında pek açıklık yoktur. *Vossische Zeitung*'un Paris ve Londra kaynaklı haberlerinde (24 Şubat 1921 tarihli sabah ve akşam nüshaları, s. 2 ve 4) Saint James Sarayı'nın Kraliçe Ann Salonu'nda başlayan ilk günkü oturuma önce İstanbul delegelerinin geldiği, sonra da Ankara temsilcilerinin salona girdiği anlatılır, Osman Nizami Paşa (eski Berlin sefiri)'nın ve Tevfik Paşa'nın osmanlı isteklerini söyledikleri, Bekir Sami Bey'in ise konferansın önce İstanbul'dan gelenleri dinlemesinden yakındıktan sonra, kendilerinin Türk Milleti'nin tek temsilcileri olduğunu belirttiği bildirilir.

²¹ *Vossische Zeitung*, 3 Mart 1921 tarihli sabah nüshası, s. 2.

Almanlardan daha yakındır: çok erkenden Paris ve Roma'ya ağırlarını başarı ile gerdi", der²².

İkinci makale ise, gazetenin yayın kurulunun isteği üzerine, Liman von Sanders tarafından kaleme alınmıştır "*Dinge, die sich im Orient vorbereiten*" (Doğu'da hazırlanan şey) başlığını taşımaktadır, hemen başmakale olarak yayınlanmıştır. Paşa, Almanların Anadolu'daki olayları, İngiliz ve Fransız telgraflarından öğrendiklerine, bu nedenle Ankara hükûmetinin bilinçli tutumuna hayrette kaldıklarına değinir. "*Ne Sèvres anlaşmasında, ne de Londra'da toplanan konferansta millî hareketin gelişmesine önem verilmemiştir, bu bakımdan şimdiki son derecede nâzik durum İtilâf devletleri için bir beklenmedik şey olmuştur. Özellikle İngiltere için çok geniş kapsamlı kararlar almak gerekecektir*", diyen Liman Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı ve arkadaşlarını örgüt kurucu olarak över, onlar sade Yunanlılar üzerinde başarı sağlayan bir ordu kurmamışlar, iktisadî alanda da büyük atılımlar yapmışlar, girişimlerde bulunmuşlardır. Ankara'da bir Halk Yüksek Okulu, bir tiyatro, bir hamam yaptırılmış, şehrin yenileşmesi çalışmalarına başlanmış, bazı caddeler genişletilmiş, elektrik tesis edilmiştir. Harp esnasında başlayan Ankara-Sivas demiryolunun yarısı tamamlanmış, Sivas-Samsun hattında da ilerleme kayd edilmiştir. Bütün bu işler millî şirketler tarafından sağlanan malzeme ile yapılmıştır. Bağdad demiryolunun yapımı sırasında Toros tünellerinin açılmasında uzun süre çalışmış olan başmühendis Mavrokordato^{22a}, Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetindedir. Bolu, Kastamonu ve İnebolu'da da elektrik vardır. Bunlar Ankara hükûmetinin işgücünü kanıtlamaktadır.

Aynı yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın askeri kuvvetinin 100.000 kadar olduğu, Wrangel ve Denikin ordularından ruslara ganimet olarak kalan silâhların Karadeniz'den Anadolu'ya taşındığı, cephanenin bol olduğu da

²² Mustafa Kemal Paşa hakkında verilen bilgilerde şüphe yok bazı yanlışlar vardır. O, Fransa'da bir defa, o da 1910 yılında Picardie manevralarında bulunmuştur (Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün yaşamı, I, 1881-1918*, Türk Tarih Kurumu yayınları XXIII. dizi-Sa. 4, Ankara 1980, s. 21-22). Almanya'da ise daha uzun süre kalmış, silâh arkadaşlığı yapmıştır. Atatürk'ün Almanlara uzak sayılışı, muhtemelen, onun almanların Birinci Dünya Harbi içerisindeki tutumlarını eleştirmesinden doğmuştur (bk. "Mustafa Kemal'in Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli rapor", Uluğ İğdemir, *aynı eser*, s. 149-155, "24 Eylül 1917 tarihli ek rapor", *aynı eser*, s. 156-160. Bu raporlardan birincisi daha önce *Atatürk'ün Hatıra Defteri* (ilâvelerle yayına hazırlayan: Şükrü Tezer, Sunuş: Afet İnan, Türk Tarih Kurumu yayınları, XVI. seri., sa. 16, Ankara 1972, s. 141-147)'nde de yayınlanmıştır.

^{22a} Bu hususta Ziya Gürel, "Kurtuluş Savaşında demiryolculuk", *Belleken*, XLIV (1980), 565-566 ve XLV (1981), 80.

belirtilir. Mareşal Foch, Ankara ile başa çıkmak için 300.000 kişilik bir kuvvet gerektiğini söylemiştir²³. Mustafa Kemal Paşa islâm ülkeleri ile de yakın ilişkiler kurmuş, Ankara'da bir süre önce küçük bir kongre bile yapılmıştır. Şimdi Suriye, Irak, Afganistan, Azerbaycan, Hindistan, Mısır, Cezayir, Tunus ve Fas müslümanlarının da katılacağı büyük bir islâm kongresi planlandığı da belirtilen hususlardandır²⁴. Böyle bir konferans toplama girişiminden 1922 Eylülünde de bahs edilir²⁵.

Liman von Sanders yine Sakarya muharebeleri arifesindeki bir başka makalesinde de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkındaki fikirlerini belirtir. 5 Nisan 1915'de öğleden önce Gelibolu yarımadasında Kabatepe'de Esat Paşa ile birliktedir. Esat Paşa, Balkan Harbi'nde Yanya müdafaasında meşhur olmuştur. Gelibolu'da 3. Kolordu komutanıdır. Liman von Sanders ise on gün önce Çanakkale Boğazı'ndaki 5. Ordu komutanlığına getirilmiştir. Yanlarında birer yaver denizden karayı topa tutan, bu arada da karaya asker yığmaya çalışan düşman donanmasını izlemektedirler. Bir kaç yüz metre ilerisinde bir çukurda 9. ve 19. Tümen kumandanları bulunmaktadır. Yeni teşkil edilmiş bulunan 19. tümenin başında Mustafa Kemal Bey vardır. Esat Paşa ile birlikte Liman von Sanders tümen kumandanlarının yanına gelerek en kısa yoldan kendilerini Alçı-tepe'ye nasıl götüreceğini sorarlar. Hemen Mustafa Kemal Bey atılır. Genç, zayıf, sarışın yarbay 35 yaşlarındadır. Liman von Sanders onun araziyi bu kadar iyi tanmasına şaşar ve o zamanlar Türk kumandanları arasında benzerini hiç görmemiştir.

²³ Fransız Genel Kurmay Başkanı olan Mareşal Foch'un, 20 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda "Mustafa Kemal Paşa'yı yenmek için yirmi yedi tümen lâzımdır. Bizim siyasetimiz faydasızdır" dediğini C.E. Callwell (*Field-Marshal Sir Henry Wilson, His Life and Diaries*, London 1927, II, 233)'den ve *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939* (VII, 66)'dan naklen Gotthard Jaeschke (*Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, Türk Tarih Kurumu yayını, XVI. Seri-Sayı 12, Ankara 1970, s. 99) de belirtmektedir.

²⁴ *Vossische Zeitung*, 14 Haziran 1921 tarihli akşam nüshası, s. 1.

²⁵ *Vossische Zeitung*'un, İstanbul'dan *Infransigeant*'a bildirilen, 5 Eylül 1922 sabah nüshasında birinci sahifesinde yayımlanan bu haberde 1 Ekim 1922'de Ankara'da bir Panislâmist Kongresinin toplanmasını Mustafa Kemal Paşa'nın istediği, gayenin islâm ülkeleri arasında beraberliği görüşmek ve bir ittifak imkânını görüşmek olduğu belirtilmektedir. Böyle bir teşebbüsün, Birinci Dünya Harbi esnasında İngiltere ve müttefiklerini destekleyerek Osmanlı Devleti'ne aleyhdar bir tutum içine giren bazı islâm ülkelerinin, sonradan uğradıkları hayal kırıklığından faydalanılarak, sulh görüşmelerinde İngiltere ve yandaşlarına baskı yapmak için düşünülmüş olması muhtemeldir.

Bu anısını naklettikten sonra, Liman von Sanders Yunanlıların Mustafa Kemal'in kuvvetlerini hiç bir zaman yenemeyeceklerini söyler. Türkler birlik oldukça bu mümkün olamayacaktır. Onların en büyük silâhlarının dinleri ve İslâmiyet olduğunu da ilâve eder.

İsmet Paşa'nın da çok iyi Almanca konuştuğunu, Refet Paşa'nın da sivrilmiş bir süvari subayı olduğunu, onu binbaşı iken Genelkurmay'da tanıdığını (1913-14'de), Şam'a tayin edilene kadar kendisine hizmet ettiğini yazar.²⁶

1921 senesi yazında Anadolu'da Yunan ilerleyişi karşısında bir çok Türk şehirleri peşpeşe işgal altına alınmış, Ankara hükûmeti güç durumda kalmıştır. Lâkin *Vossische Zeitung*'da 10 Ağustos 1921'de yer alan Mareşal Foch'a ait bir beyanat çok ilgi çekicidir: "*Yunanlılar taktik zafer kazandılar, fakat stratejik hiçbir zafer kazanamadılar. Bu kendilerine beklenmedik olaylara gebedir*".

Yunan Harbiye Nazırı Theotokis de aynı gazeteye bir beyanat vererek gayelerini açıklar: "*Ankara'ya 80 km. kalmıştır. Türkler Sèvres'i kendileri istemediler, mütarekeyi bozdular. Kullandıkları silâhlar İstanbul'daki depolardan çalınmadır. Yunanlılar Ankara'da durmak niyetinde değillerdir. Anadolu'da hiçbir mukavemet kalmayınca kadar ilerlemeye devam edeceklerdir*". Bu sözlere emperyalist olmadıkları, yalnızca Sèvres anlaşmasını uygulatmağa çalıştıkları da eklenmiştir.

6 Eylül 1921'de Ankara'nın düştüğü İzmir'den bildirilir²⁷. 13 Eylül 1921 tarihli Yunan resmî tebliği Sakarya'nın gerisine çekildiklerini ilân eder. 17 Eylül'de ise Havas ajansı Yunanlıların ağır yenilgisini yayar. *Daily Telegraph*'ta Atina kaynaklı bir haber Yunanlıların Türk başarısı karşısında çekilmeğe mecbur kaldıklarını duyurur²⁸. Buna karşın, Yunan Başbakanı Gunaris Yunan ordusunun Sakarya zaferinden sonra, Ankara'ya kadar ilerleme emri almadığını, gayenin düşmanı (Türkleri) Yunan işgalindeki kesimden uzak tutmak olduğunu, buna de erişildiğini²⁹, Sèvres anlaşmasında kendilerine Anadolu'da 16.00 km² yer verilmiş olduğunu, şimdi ise, üzerinde üç milyon insan yaşayan 100.000 km² yer aldıklarını söylemekten çekinmez³⁰.

²⁶ Liman von Sanders, "Die Türken in Angora", *Die Woche*, no. 28, s. 614-616.

²⁷ *Vossische Zeitung*, 7 Eylül 1921 tarihli akşam nüshası, s. 2. Gazete bu haberi yine de ihtiyatla vermektedir: "*Angora von den Gricchen besetzt?*" (Ankara, Yunanlılar tarafından işgal edildi mi?).

²⁸ *Vossische Zeitung*, 18 Eylül 1921 tarihli Pazar nüshası, s. 2.

²⁹ *Vossische Zeitung*, 27 Eylül 1921, sabah nüshası, s. 4.

³⁰ *Vossische Zeitung*, 17 Ekim 1921 tarihli akşam nüshası, s. 3.

1922 Temmuz ve Ağustos aylarında Yunanlılar ve Türkler büyük bir çaba içerisindeydiler. Yunanlılar İstanbul'u işgal ederek Türklere Sèvres anlaşmasını kabul ettirebilecekleri kanısı ile, Batı Anadolu'dan 30.000 kişilik kuvvet çekerek Çatalca'nın batısına yığılmışlardır. İngiltere ve diğer itilâf devletleri buna engel olabileme gayreti içindedirler. Ankara hükümetinin Londra'ya gönderdiği Fethi (Okyar) Bey, 30 Temmuzda geldiği bu şehirde ilgililerle görüşmeğe bile muvaffak olamaz. Lord Curzon Londra'dan ayrılıp dinlenmeye gideceği, Balfour İsviçre'ye yolcu olduğu için kendisini kabul etmezler³¹.

26 Ağustos 1922'den sonraki olaylar ise herkesçe bilindir. İşin ilginç yanı, Beyrut'ta iken Ankara'ya davet olunarak 24 Temmuz 1922'de Konya'da Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilen, ertesi günü de Ankara'ya gelen ve 25 Ağustos'ta da tekrar Londraya dönen General Townshend'in *Daily Express*'e verdiği bir demeç 31 Ağustos 1922'de yayınlanır. General İngiliz hükümetinin Mustafa Kemal Paşa'nın ordusunun değerini anlayabileceğini hiç sanmadığını, manevyatlarının çok yüksek, beslenmelerinin yeterli, donanımlarının fevkalâde olduğunu söyler. "*Top kamaları Ankara'daki fabrikada yapılmıştır. Burada, harpte Almanlardan çok şeyler öğrenen Türk uzmanlar çalışmaktadır*" der. Bu haber demeç 1 Eylül 1922'de de *Neue Zürcher Zeitung*'ta yayınlanır³².

24 Temmuz 1923 gecesi. Lausanne'da çok canlılık vardır. Caddeler insanlarla doludur. Hükümet binası başta, resmî binalar, oteller, bu arada Lausanne Palace baştan başa ışıklarla donanmıştır. Katedralin kulesinde de 10.000 ampul pırl pırl gökyüzünü aydınlatmaktadır³³. Bu şenlik, şüphe yok, 1919'da her türlü millî duygudan yoksun sadrazamı Paris'ten kovulan, bir sene önce temsilcisine randevü verilmeyen, hakîr görülen bir milletin istiklâlini bağımsızlığını kutlamaktadır.

Aynı gün Lausanne Palace Oteli'nde İsmet Paşa tarafından kabul edilen bir *Neue Zürcher Zeitung* muhabiri, kendisinden izlenimlerini ister ve bunları iki gün sonraki gazetesinde anahatları ile şöyle yayınlar:

³¹ *Vossische Zeitung*, 11 Eylül 1922 tarihli sabah nüshası s. 2: "*Angoras Misserfolg*" (Ankara'nın başarısızlığı). *Üç devirde bir adam* (yayına hazırlayan Cemal Kutay, Tercüman Tarih yayınları, İstanbul 1980) Fethi Okyar'ın hatıraları olarak sunulmakta ise de, maalesef hazırlayıcısının elinde ne olduğu belirsiz bir hâle getirilmiş, *hatırat* niteliğini kaybetmiştir. Bu eserin 302-310, sayfelerinde Ali Fethi (Okyar) Bey'in Londra'daki temasları hakkında gazetelerle çelişir satırlar vardır. Ali Fethi Bey'in kendi kaleminden hatıralarının aynen yayınlanması şüphesiz, her tarihle uğraşanın temennisidir.

³² *Neue Zürcher Zeitung*, 1 Eylül 1922 akşam nüshası, s. 2.

³³ *Neue Zürcher Zeitung*, 25 Temmuz 1923 Çarşamba, öğle nüshası, s. 1.

“İsmet Paşa ile bir görüşme

Lausanne, 24 Temmuz 1923

Lausanne anlaşmasının imzalanmasından sonra Türk Dışişleri Bakanı bana, *Neue Zürcher Zeitung* için içtenlikle izlenimlerini anlattı. Beni, kendisine özgü samimiyeti ile, Türkiye'nin hakları için uzun mücadelelere sahne olan Lausanne Palace Oteli'nde kabul etti. Bana neler söylediğini, anahatları ile burada size nakl edeceğim.

(İsmet Paşa-) Biraz önce imzalanan anlaşma bana tam bir huzur verdi; çünkü yirmi yıldan beri harp halinde bulunan Türkiye'ye sulhün baha biçilmez nimetlerini getirmektedir. Anlaşmanın, özellikle bizim için, bizi kendi ülkemizde yeniden egemen yapacak şartları çok kıymetlidir. Evvelce, yabancı ülkeler köhneleşmiş anlaşmalara dayanarak sık sık iç işlerimize karışmaktaydılar. Bütün diğer bağımsız milletler gibi, kendi kendimizi yönetmek hakkına sahip olduğumuza inanıyoruz ve anlaşma bizim tam millî bağımsızlığımızı teminat altına almaktadır, bu bize en büyük mutluluğu vermektedir. Şimdiden sonra bütün gücümüzü, ülkemizin sulh içinde iktisadî kalkınması alanında yoğunlaştırabiliriz ve bütün enerjimizi bunun için sarf ederek, yakında saygı duyulacak sonuçlara ulaşacağız.

Bildiğiniz gibi, kapitülasyonlar gelişmemiz için aşılmaz engellerdi. Bunlar hem bizim lehimize, hem de yabancıların lehine kaldırıldı. Yabancıların, kapitülasyonlarla malik olduklarına inandıkları ayrıcalıklar, çoğunlukla aldatıcı idi; bunlar bir kısım faydaları yanında, yabancılar için bir çok nahoş durumları da birlikte getiriyorlardı. Herşeyden önce yerliler ile yabancılar arasında ciddi ilişkileri önlüyordu; çünkü eşitsiz muameleler aralarında anlaşmazlıklara neden oluyordu. Şimdi bu devir geride kaldı. Yabancılar ile yerli halk arasında iyi bir ilişki kurulacak ve sevindirici sonuçlar alınacaktır. Bununla beraber, bazıları kapitülasyonlar yolu ile yaratılan bulanıklıktan (vuzuhsuzluktan) faydalanmışlardır. Şimdi kaldırılmasından dolayı, zarara uğradıklarını söyleyerek, şikâyet edeceklerdir. Lâkin bu genel bir talihsizlik değildir. Ben, aksine, bir süre sonra, insanların her şeyin çok iyi gidişinden dolayı, neden çok seneler önce normal düzenin kurulmamış olduğunu anlamakta güçlük çeceklerine inanıyorum.

Ben İsviçre halkına, çalışmalarını hiç bir siyasî ard düşünce olmadan, daima sulh hizmetine yoğunlaştıran İsviçre halkına ve onun bu alanda daima uluslararası ilk yeri almasına hayranım. Türkiye, İsviçre ile iktisadî ilişkilerini geliştirmek ister. Bu ilişkiler tamamiyle iktisadî nitelikte olacaktır, hiç bir gizli gaye taşımayacaktır. İsviçre'de Lausanne'daki ikametim sırasında İsviçre'li sanayicilerden bir grup memleketimle ticarî ilişkilerle bağlanmak konusu ile meşgul oldu. İki ulus arasındaki bu ilk pratik temasa gelmeyi hararetle selâmlıyorum. Bir İsviçre'li inceleme komitesi yerel şartlar hakkında bilgi edinmek üzere yakında Türkiye'ye gidecektir. Bu gayeye ilgi gösteren hükümetimiz görevinizi kolaylaştıracaktır ve bu inceleme gezinizin elle tutulur sonuçlar vereceğinden çok ümitliyim.

Çok iyi karşılandığımız İsviçre'deki uzun ikametimden çok memnunum. Bu zaman içerisinde âdellerinizi ve yaşayışınızı inceledim, hükümetinizi ve halkınızı tanıdım ve değerlendirdim. Sizinle temas etmekle Türkiye'nin hayat ilişkilerinin savunulmasında manevî destek gördüm; çünkü özellikle millî bağımsızlık konusunda takip ettiğim ilkeler, siz İsviçre'lilerin yüzyıllardan beri başarı ile savunduğunuz ve sahip olduğunuz ilkelerin aynasıdır. İsviçre'yi, müesseselerini ve halkım hiç unutmayacağım, çünkü Türkiye buradan kendisi için çok değerli örnekler alabilir.

İsviçre hakkında bu nazik sözlerinden sonra, İsmet Paşa'ya veda ettim. O, bu hafta Ankara'ya dönecek, Milli Meclis'te barış şartlarını anlatacaktır. İstanbul'dan geçişi sırasında Türk temsilciler heyetine parlak bir karşılama töreni hazırlanmaktadır, onlar memleketlerine çok büyük hizmette bulunmuşlardır. Üç temsilci, İsmet Paşa, Sıhhat Bakanı Dr. Rıza Nur ve Maliye Bakanı Hasan (Saka) Bey birlikte Lausanne Konferansı'nda tartışma götürmez bir başarı kazanmışlardır, Major du Bois"³⁴.

Lausanne anlaşması sonrasında amansız Türk düşmanı eski İngiliz Başbakanı Lloyd George'un da bu konudaki fikirlerini izlemek mümkündür. *Daily Chronicle*'de yayınlanan ve "Sèvres'den Lausanne'a" başlığını taşıyan makalesinin Almanca tercümesi 29 Temmuz 1923 tarihinde *Neue Zürcher Zeitung*'un da birinci sayfasında başmakale olarak yayınlanır: O, yazısına şöyle başlamaktadır: "Türk belki kötü bir hükümdardır, fakat kamış olta ile balık avlayanlar arasında prestir. Maharet ve sabırla inatçı balığı karaya çıkartmakta eşsizdir. Altı ay boyunca Cenevre gölü kıyısında oynanan temsil³⁵ den daha iyisi nasıl olabilirdi? Bir defa, yani ilk konferans kesildiği zaman, balık oltanın ipini gerçekten koparmış göründü. Bu sadece, kurnaz Doğulu³⁶, onun ipini bollaştırdı, anlamına geldi. O, balığın, boğazında oltanın çengeli saplı, geleceğini ve temsilin tekrar başlayacağını bildi. İp bazan yumak yapıldı, bazan gevşetildi, fakat hiç kopmadı. Zaman ve sabır balık avcısını mükâfatlandırdı.

Bugün dev Tarpon'ların hepsi sahilde yatıyor³⁷: İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri sahile vurmuştur, çâresiz, kuyruğunu kıpırdatmadan, parıldayarak ve yaz güneşinde soluyarak... Her şey sona erdikten sonra, İsmet Paşa'nın yüzü küçük bir gülümseme ile değiştiğinde, buna hayret edilebilir mi? Ankara'dan gelen

³⁴ *Neue Zürcher Zeitung*, 26 Temmuz 1923 tarihli sabah nüshası, s. 1.

³⁵ Lausanne Konferansı, bilindiği üzere, 20 Kasım 1922'de Lausanne'da Casino de Montbenon'daki törenle açılmış, görüşmelere ertesi günü Ouchy şatosunda başlanmış, 4 Şubat 1923'de kesilmiştir. 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci görüşme dönemi 24 Temmuz 1923'te anlaşma imzası ile sonuçlanmıştır. Böylelikle kesinti süresi hariç, beş buçuk ay kadar sürmüştür.

³⁶ İsmet İnönü kasd edilmektedir.

³⁷ *Tarpon* Meksika Körfezi'nde görülen 2 metre boyunda ve 50 kilo kadar ağırlıkta büyük bir balıktır. Parlak, güneşli havalarda suyun üzerine gümüş rengi verdiğinden *Gümüşprens* adı da verilir.

haberler, barışın büyük bir Türk zaferi olarak kutlandığını bildirmektedir. Türklerin anlayışına göre, hükümet etme, balık avlamak gibidir, böylece kendi devleti dünyanın en büyük imparatorluğu olur.” Lloyd George bu yazısını, *Türkler yeryüzünün en kötü hakimleridir, bundan dolayı herkes onun idaresinde yaşayan hem kendi, hem de yabancıların geleceği hakkında endişe eder*” diye devam ettirir. Onun inatçı davranışlarının ve Türkiye ve Türk aleyhdarı tutumunun hem İngiltere’yi bağlaşıklarından ayırdığı, hem siyasetinin tamamen iflâs ettiği, kendisinin dışta genç Türk siyasetçilerine, memleketinde de rakiplerine yenilerek iktidarı da kaybettiği düşünülürse, bu son sözleri kısmen iç burukluğuna verilebilir. Lâkin Lausanne’daki Türk zaferini yine de itiraftan geri kalmadığı makalesinden yukarıya aktarılan kısımdan belli olmaktadır.

İsmet İnönü de Lausanne görüşmelerine ve anlaşmasına ilişkin anılarında ³⁸ şöyle der: “*Lausanne muahedesi İmparatorluğun tasfiye edildiği muahededir. I. Cihan Harbini, beraber muharebe ettiğimiz müttefiklerle, kaybettik. Yenilgi kesin idi ve galipler sulh masalarına tam hakimiyetle oturdular. Müttefiklerimiz olan İmparatorluklar, sadece, aldıkları muahede projelerini görmek ve imzalayacaklarını veya imzalamayacaklarını söylemek hakkı ile konferansa girdiler.*

Türkiye’nin durumu hepsinden daha güç olmuştur. Türkiye, herkesin 1918’de bitirdiği muharebeye, daha dört sene devam etti. Memleket işgal altında idi. Her taraftan istilâ ve fiili hakimiyet silâhla devam ediyordu. 1922’de, birden bire, askeri vaziyet, galiplerin hiç ihtimal vermedikleri kesin bir netice ile, yeni bir safhaya girdi. Büyük galip devletler, yardım ettikleri küçük ortaklarıyla, muharebeyi devam ettirmişler, ve dört sene içinde, bizi, içeriden Padişah hükümeti, karışıklıklar ve sona kadar Yunan ordusuyla amana düşüreceklerini zannetmişler, muvaffak olamamışlar, 1918 galibiyetinden farklı bir vaziyete düşerek, bizi sulh masasına çağırılmışlardır.

Biz, Büyük Millet Meclisi Türkiye’si, o haleti ruhiyede idik ki, İmparatorluk mağlup olmuştu ve zaten İmparatorluk, memleket içinde de, düşmüş ve lağvedilmişti. Biz, 1918 mağlubiyetini üzerimize almıyorduk. Galip devletler, 1918 galipleri durumunda ısrar etmek istiyorlardı. Bu şartlar altında konferans toplandı. Sırası geldikçe ben, başmurahtas olarak, Mudanya Mütarekesi’nden buraya geldiğimi söyledim. Lord Curzon ise, bana, Mondros Mütarekesi’ni hatırlatmağa çalışırdı. Mesele, aramızda hallolunmadan, ihtilâflı kalırdı.”

İnönü, müzakarelere başlandığı zaman eşit şartlarla devam olunacağına kararlaştırıldığını, buna rağmen daha açılış töreninde bu eşitliğin Türkler aleyhine bozulmağa çalışıldığını anlatır, “*İlk haber, reisicumhur*

³⁸ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Önsöz: İsmet İnönü, çeviren: Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları no. 291, Ankara 1969, I, 1/1, s. V-XI.

(İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab) konferansı açacak ve ondan sonra çekilecek, konferans toplanacaktı. Biraz sonra, ikinci bir haber geldi. Reisisumhur konferansı açacak, müttefiklerden birisi söz alacak, konuşacak ve tören kapanacaktı. Bunu bize söyler söylemez, "Müttefiklerden biri konuşursa, bizim de, bir taraf olarak, konuşacağımızı haber verdim".

Daha sonra, İsmet İnönü, Fransız Başbakanı Henri Poincaré ile görüşmesinden, isteği üzerine, kendi konuşma metnini ona gösterdiğinden bahs eder, ve sözü tekrar törenin açılış merasimindeki emr-i vakiye getirir:

"Tören açıldı. Reisisumhurdan sonra, Lord Curzon'a söz verildi. Lord Curzon, teşekkürlerle birlikte, sulh arzularıyla geldiğini söyledi; sulhun lüzumunu bütün milletler için göstererek ve temenni ederek, haklı ve iyi niyetli bir eda ile konuşma yaptı.

Lord Curzon yerine otururken, törende toplanmış olanlar beni, hayretle, kürsüde gördüler. Reisisumhura hitap ettikten sonra, konuşmama başladım. Sulh arzularıyla geldiğimizi, çok haksızlık gördüğümüzü söyledim; sulh arzularının bütün konferansa hâkim olması, adalet içinde bir sulh yapılması dileği ile sözü bitirdim. Oturdum. Herkes, garip bir vaziyette, nihayet benim diplomat usullerini bilmeyen bir asker olduğuma hareketimi vererek, aramızda sataşmalar ve usul münakaşalarıyla, törendeki müdahalemi hazmedip geçtiler".

Böylece, konferansın daha açılış töreninde Türkiye'nin de bu konferansa eşit şartlarla katılmasını sağlayan ve bunu başaran İsmet Paşa, 1923 Şubat'ında konferans kesintiye uğradığında³⁹ da durumu anlamıştı, Lloyd George da İnönü'nün bunun farkına varmış olduğunu belirtmişti:

"Müttefikler, arzu ettikleri muahedeyi bize kabul ettirmek için, yalnız müzakerelerde hukukî çekişmelerle kalmamışlar, Şubatta büyük baskı ve gösteri ile, konferansı kesintiye uğratmağa kadar, kararlı olarak gitmişlerdi. Zannediyorlardı ki, bu kadar şiddetli bir baskı karşısında⁴⁰, hallolunamayan meselelerde, Türkler boyun eğeceklerdir. Şubat teşebbüsünü reddedip, ayrılmayı göze aldığımızı gösterdikten sonra, daha Ankara'ya gelmeden, daha İsviçre'de iken, ileri vardıklarını ve Türklerin, hayatı gördükleri meseleleri her halde elde etmek için, tehlikeleri göze alabileceklerini, şiddete, zora baş eğmeyeceklerini anlamışlardı. Buraya kadar, tecrübe etmeden, bunu kabul etmiyorlardı".

³⁹ Nedeni kapitülasyonlar konusunda anlaşmazlıktı, bk. İsmet İnönü, "İstiklâl Savaşı ve Lozan", *Cumhuriyetin 50. yıldönümü semineri*, Türk Tarih Kurumu yayınları, VII. Dizi-Sa. 71, Ankara 1975, s. 26. Bu konuşma *Belleten*'in 149. sayısında da yayınlanmıştır. Lozan konferansı için ayrıca bk. M. Cemil Bilsel, *Lozan*, İstanbul 1933, I-II.

⁴⁰ İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un özellikle, Türkiye'nin harap bulunuşu nedeni ile kendilerinden borç para istemeye gideceği bahanesi ile, Türk heyeti üzerinde baskı yaptığını İsmet İnönü bir başka konuşmasında anlatmıştır, bk. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci*

“Lord Curzon’un İsviçre’den ayrıldığı 4 Şubatın ertesi günü bu teşhisi ufukta gördüm. Konferansın kesilme yapmadığını, erteleme yaptığını söylemekte Müttefikler acele ettiler; ve ben Ankara’ya gelinceye kadar, Lord Curzon’dan yoldan dostane mesajlar aldım”.

İnönü bu kıymetli anılarını, Birinci Dünya Harbi’nden sonra yapılan anlaşmaların hiç birisinin yaşamadığını, Lausanne’ın tek ayakta kalan olduğunu işaret ederek bitirir. Burada rahmetli Paşa’ya bir ekleme yapmak gerekirse, Lausanne’ın Birinci Dünya Harbi ile ilgili olmadığını belirtmek mümkün ve hatta zorunludur. Osmanlı İmparatorluğu ile Sèvres anlaşması imzalanmış, fakat bu anlaşma zaten “ölü” doğmuş, hiç bir zaman tatbik edilememiştir. Lausanne, Türk İstiklâl Harbi’nin ve bu şanlı destanı yaratanların eseri, ödülüdür.

Lausanne anlaşması ile ilgili zamanında kaleme alınmış çok önemli bir belge de bir Avusturya’lı diplomatın imzasını taşır: Norbert von Bischoff. Bu zat Viyana’da konsolos unvanını haiz bir hariciye memurudur. 1930-33 arasında Ankara’da Avusturya elçiliğinde maslahatgüzar olarak bulunmuş, *Ankara, Eine Deutung des neuen Werdens in der Türkei* (Viyana - Leipzig 1935) adlı eseri büyük ilgi çekmiş, Türkçe ve Fransızca çevirileri hemen peşpeşe basılmıştır⁴¹. Norbert von Bischoff 17 Temmuz 1923’te, yani Lausanne anlaşması’nın imzasından bir hafta önce “*Zum Friedensschluss in Lausanne*” (Lozan anlaşması hakkında) başlığını taşıyan bir raporu Avusturya Dışişleri Bakanı Dr. Grünberger’e sunmuş, onun pek beğendiği bu yazı, yine Dışişleri Bakanı tarafından Avusturya Başbakanı’na da takdim olunmuştur. Her ikisi de bu incelemeyi takdirle karşılamışlardır. Avusturya Devlet Arşivi, Yeni siyasi kısım’da *Denkschrift des Herrn Konsuls Bischoff über die Entwicklung der Orientfrage vom Sommer 1920 bis zum Sommer 1923*” (Bay Konsolos Bischoff’un 1920 yazından 1923 yazına kadar Doğu Sorunu’nun gelişmesi hakkındaki düşünceleri) kaydı ile saklanan bu belgede⁴² Lausanne anlaşması hakkındaki aşağıdaki bir kaç paragraf son derecede ilgi çekicidir:

Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966, I, 235-236. Aydemir, *aynı eser*, I, 236) Lord Curzon’un *New Conventional* gazetesinden bir kaç cümlesini de aktarmaktadır: “Gerçekten Türkiye teorik bakımdan bağımsız bir hükümet oldu. Lâkin bu, ticaret ve sanatta kabiliyetsiz ve sermayeden yoksun ahaliyi bilenlerce malûmdur ki, bu bağımsızlığın ömrü pek kısa olacak ve eski durumu bir başkası üzerine alacaktır.”

⁴¹ *Ankara, Türkiye’deki yeni oluşun bir izahı, Türkçe çeviri: Burhan Belge, Ulus Bastırması, Ankara 1936; La Turquie dans le monde. L’empire Ottoman-La république Turque, Önsöz: Jean Deny, Fransızca çeviri: M. Bénouville, Paris 1936.*

⁴² Österreichischer Staatsarchiv, Neuer Politischer Archiv, Karton 875, Türkei 7/1. Tam metin için bk. Nejat Göyünc, “Lausanne anlaşması arefesinde bir Avusturya’lı diplomatın düşünceleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, II, (1981), 223-242.

“1920 yazında, Kemal Paşa'nın Ankara'nın yolsuz yaylasında İstanbul'a karşı teşkilâtlandırmağa başladığı Sèvres anlaşmasına direnme ve tamamen bağımsız, yeniden kudretli bir Türkiye yaratma temelinde dayanan program Lausanne'da beklenenin de çok ötesinde gerçekleşti. Sèvres anlaşması'nda yer alan, eski Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin oturduğu bölgelerin paylaşılması ile ilgili hükümlerin hiç birisi, üç yıl sonra, Lausanne'da yer almadı”.

“Kemal Hükümeti'nin, bu büyük başarıya ulaşan üç yıllık siyasi mücadelesi, daima Yakın Zamanlar Tarihi'nde, Viyana Kongresi'nde Talleyrand'ın faaliyetine denk olabilecek, yüksek siyaset sanatına klasik bir örnek teşkil edecektir. Âdetâ, dâhiyâne şekilde, şaşmadan, inatla korunan hedefin istediği müttefikler aranmış, bulunmuş veya terk edilmiştir”.

“Hiç şüphe yok, bu, Türkiye'nin Yakınçağlar Tarihi'nde kaybedilen önemli yerlerin tekrar kazanılması olayı, tamamen yeni bir şey demektir”.

Böylece, Sèvres'den Lausanne'a, yani 1920 Ağustosundan 1923 Temmuzu ortasına kadar geçen hemen hemen üç senelik süre içerisinde Avrupa'nın *Hasta adam* deyimi ile tanımladığı bir paylaşılmayan, sömürülen devletinden genç, sıhhatli Türkiye Cumhuriyeti doğdu. Birincisinin sadrazamı Paris'ten kovuluyor, ona her türlü hakaret reva görülüyordu. İkincisi uluslararası, genç ve milliyetçi, yurtsever, kişilik sahibi devlet adamı, gerçekçi önderi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının çabaları ile itibar kazandı ve kendisinin de diğer hür milletlerle eşitliğini masa başında da, müzakere masasında da kabul ettirdi. Birincisi harpte kaybetmediklerini, barış konferanslarında yitirdiği ve buna zorlandığı için, Lausanne'daki başarı daha da büyük anlamlı oldu. Türkiye'nin yaralarını sarmak için kendilerinden borç istemeye geleceğini umanlar ve o zaman Lausanne'daki isteklerini, kapitülasyonları kabul ettirememelerinin intikamını almağa sabırsızlananlar da bu imkânı bulamadılar, hevesleri kursaklarında kaldı⁴³.

⁴³ Verdikleri burslarla 1980 yazında Münih'te Bayerische Staatsbibliothek'te 1919-23 tarihleri arasında yayınlanan bir kısım dergi ve gazeteleri incelememe, Viyana'da Österreichischer Staatsarchiv'de çalışmama imkân sağlayan Deutscher Akademischer Austauschdienst ile Avusturya Kültür Bakanlığı'na şükranlarımı -açık olarak- sunmakla mutluym.

